

Міністерство освіти України
Київський університет імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

ДОРОШЕНКО Алла Борисівна

**СОЦІАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ
ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ
(соціально-філософський аналіз)**

Спеціальність — 09.00.11 — соціальна філософія.

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філософських наук

Київ — 1994

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00778680 (-)

Дисертація є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії гуманітарних наук філософського факультету Київського університету ім. Тараса Шевченка.

Науковий керівник — доктор філософських наук,
професор НАДОЛЬНИЙ І. Ф.

Офіційні опоненти:
доктор філософських наук, професор МОСКАЛЕНКО В. В.,
кандидат філософських наук, доцент КОРНЄВ М. Н.

Провідна установа — Інститут філософії, Національна Академія наук України, відділ соціальної філософії.

Захист дисертації відбудеться «²⁷» червня 1994 року о 14.00 на засіданні Спеціалізованої вченої ради Д.01.01.04 при Київському університеті ім. Тараса Шевченка за адресою 252017, м. Київ-17, вул. Володимирська, 60, ауд. 328.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського університету ім. Тараса Шевченка (вул. Володимирська, 58).

Автореферат розісланий «²⁴» травня 1994 року.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради

проф. СКРИПКА П. І.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Проблеми взаємозв'язку і взаємозалежності процесу духовного розвитку людини і середовища її існування обумовлені принциповою зміною економічних, політичних, соціальних і духовних передумов, з яких особистість розпочинає вибудовувати /конструювати/ свій життєвий шлях, ґрунтувати соціальний досвід, формувати усталений світ соціокультурних цінностей. Події останніх років докорінно змінили світ: від конфронтації держав з різним політичним устроєм людство поступово переходить до культурного діалогу різноосновних способів життя. Централізовану економіку витісняють ринкові стосунки. Тоталітаристська модель політики поступається місцем демократичним пріоритетам. Однолінійність життєвих орієнтацій все більш інтенсивно витісняється поступом творчої свободи саморозвитку духовності особи. Соціальне середовище, в доні якого зростає і мужніє вільний дух особистості, нині стає зовсім іншим. Зрозуміло, іншими стають і ті соціокультурні орієнтації під впливом яких особистість формує свій внутрішній духовний світ. Яке це середовище? Які орієнтації в ньому є провідними? Яким чином вони впливають на особистість? І як остання розгортає свою власну активність у полі впливів нового соціального середовища? Потребами відповіді на ці запитання і обумовлені вибір теми і актуальність нашого дисертаційного дослідження.

Проблеми духовного розвитку особистості обумовлені різкою зміною соціальних пріоритетів та цінностей в безпосередньому житті, обставинах. Соціально-економічні, політичні, ідеологічні та етнічні різноманіття сучасного світу, все зростаюче значення міжнародних і міжнаціональних комунікацій, динамізм життя суспільства являють собою процес складної і суперечливої взаємодії індивідів, які відповідно зазнають впливів соціального середовища. Воно є об'єктивною сферою проживання, діяльності і розвитку особи як суб'єкта історичного поступу, являє собою суспільно-культивуючу систему, результат опредмечення сутнісних сил людини.

При цьому дослідження механізму взаємодетермінованих зв'язків соціального середовища і особистості, що є компонентами єдиної функціональної системи, набирає дедалі більшої ваги, оскільки

ки викликається як загостренням глобальних проблем загальноцивілізаційного значення, так і глибинними змінами в життєдіяльності нашого суспільства. Усунення тоталітаризму, відсутність жорсткого ідеологічного регулювання, політичні зміни в соціальній структурі — всі ці фактори сучасного суспільного розвитку викликають необхідність переосмислення існуючих філософських поглядів, ідей та цінностей.

Соціальне середовище являє сама ту конкретну сферу суспільно-виробничої діяльності і відносин, де формуються і реалізуються можливості людини, яка безпосередньо включена в життєдіяльність суспільства. Взаємозв'язок особистості і соціального середовища, як компонентів цілісної функціональної системи, здійснюється шляхом активної творчо-перетворюючої діяльності суб'єкта; обставини в такій же мірі творять людей, в якій люди творять обставини.

Проблему взаємодії соціального середовища і особистості актуалізують, насамперед, радикальні зміни в суспільстві, що неминуче зумовлює посилення інтересу до дослідження сутності цього феномену. Соціальне середовище слугує реальним чинником детермінації динаміки культури, а звідси-духовно-культурної сфери. Воно охоплює загальнолюдські проблеми світобудови та її пізнання, виявляється в прагненні людини до досягнення сенсу свого буття, своєї одвічної сутності.

Отже, дослідження взаємозв'язку функціонування соціального середовища і особистості має як теоретичне, так і практичне значення для аналізу вивчення та прогнозування процесів, які відбуваються в суспільстві і впливають на формування особистості в складному і суперечливому процесі її соціалізації. Виходячи із важливості та актуальності проблеми взаємодії соціального середовища і особистості на сучасному етапі розвитку суспільства, в дисертації зроблена спроба дослідити окремі аспекти сутності соціального середовища та його впливу на розвиток особистості, динаміку зміни її ціннісних орієнтацій, вибору життєвого шляху.

Ступінь дослідження теми. Проблемі взаємозв'язку соціального середовища і особистості присвячено чимало праць — від класиків античної філософії до сучасних розробок, від дослідження даного питання в його типовому науковому значенні, до

Його широких практичних застосувань.

У філософській літературі можна виділити такі складові вивчення проблеми взаємодії соціального середовища і особистості:

— соціальне середовище розглядається як взаємозв'язок людини з природним середовищем в працях таких філософів як К.А.Гельвецій, П.А.Гольбах, Д.Дідро та інші;

— соціальне середовище розглядається як основна детермінанта формування людини /М.О.Бердяєв, А.Камо, В.Франк, Е.Фром/;

— соціальне середовище — це переважно безпосередні умови формування особистості. Ця проблема дістала ґрунтовне висвітлення в працях Л.М.Архангельського, З.І.Барбашової, Л.П.Буєвої, Ю.І.Витневського, Л.П.Драчової, Л.М.Когана, В.Г.Кременя, С.І.Попова, М.І.Сарджевеладзе, Яна Щепанського та інших;

— особливо плідно здійснюється пошукове дослідження окремих структурних елементів середовища Г.М.Андреевою, Л.П.Буєвою, В.В.Журавльовим, С.Я.Кузьмінім, М.С.Мацьковським, Ю.М.Серовим, Ю.В.Сичовим, Г.Л.Смирновим; А.І.Степановічусом та іншими;

— соціальне середовище як соціокультурний феномен знайшло відображення в працях таких авторів як А.Г.Арнольдів, С.М.Артановський, В.Н.Баллер, В.Є.Борисов, В.О.Давидович, І.І.Жбанков, М.С.Злобіна, В.І.Касьян, О.В.Квітний, Б.Т.Ханова, П.І.Ширматова, А.С.Яковлева, інших.

Принагідно зауважити, що вони зводять соціальне середовище як соціокультурний феномен переважно до поєднання предметних і особистісних елементів, з якими взаємодіє соціальний суб'єкт /особа, група, колектив, клас, суспільство/ і які впливають на його діяльність у створенні і освоєнні матеріальних і духовних цінностей, потреб, інтересів та ціннісних орієнтацій в сфері культури;

— соціально-філософський аналіз проблем соціалізації особистості, впливу на неї соціального середовища знайшов відображення в наукових дослідженнях В.П.Андрущенка, П.А.Арцішевського, Б.К.Бистрицького, Л.В.Бондаренко, Г.І.Горак, В.С.Горського, І.С.Кона, М.М.Мокляка, М.І.Михальченка, І.Ф.Надольного, Є.М.Причепія та інших;

— проблематика і динамізм зміни ціннісних орієнтацій особисто-

ті знайшли відображення в дослідженнях В.П.Андрущенка, І.В.Бичка, Л.В.Губерського, В.П.Іванова, Ф.М.Кирилюка, М.М.Кисельова, М.Н.Корнева, С.Б.Кримського, В.Ф.Лобаса, В.В.Москаленка, М.Ф.Тарасенка, Т.І.Ячук та інших;

— взаємозв'язок соціального середовища та його впливу на вибір життєвого шляху особистості розглядається в працях К.О.Абульханової-Славської, В.П.Андрущенка, А.Г.Здравомислова, В.П.Іванова, М.С.Кагана, В.С.Крисаченка, В.С.Пазенка, Л.В.Сохань, М.Ф.Тарасенка, В.К.Шановського, В.І.Шинкарука та інших.

Всі перелічені аспекти дослідження — доказ того, що проблема взаємодії соціального середовища і особистості розглядається не автономно, відокремлено від інших проблем, а як процес складний, що має різноманітні прояви в дійсності. Зскрема, загальна характеристика соціального середовища досліджена в цілому змістовно, проте його структурні елементи аналізуються переважно поверхово і абстрактно.

Зважаючи на актуальність, теоретичне та практичне значення, а також механізм взаємозв'язку соціального середовища і особистості на різних етапах її соціалізації, особливо в умовах сучасного відродження суспільства, викликали настійну необхідність вичленення підходів до її осмислення, обумовили і визначили тему дисертаційного дослідження, його мету і завдання.

Мета і завдання дослідження. Основна мета дисертації полягає в дослідженні основних механізмів, тенденцій, особливостей, закономірностей взаємозв'язку соціального середовища та особистості в сучасних умовах. Зазначена мета передбачає вирішення наступних конкретних завдань:

- дати філософсько-методологічний аналіз структури соціального середовища; уточнити, зокрема, поняття "середовище ближнього оточення", "культурне середовище" та "мікросередовище";
- проаналізувати специфіку механізму діалектичної взаємодії соціального середовища і особистості як компонентів єдиної функціональної системи;
- окреслити основні напрями, тенденції, під впливом яких в умовах існуючого соціального середовища проходить формування і динаміка зміни духовних цінностей та вибору життєвого шляху людини.

Методологічна і теоретична основа дослідження. Здійснення філософського дослідження проблеми взаємодії соціального середовища як фактора формування особистості на рівні завдань нової історичної епохи, можливе лише на досягненнях як вітчизняної, так і світової філософської, культурно-освітньої думки. У дисертації використовуються результати класичного філософського розуміння соціального середовища /М.О.Бердяєв, К.А.Гельвеція, П.А.Гольбах, М.С.Грушевський, Д.Дідро, М.І.Костомаров, Г.С.Сковорода, В.С.Соловйов, Т.Г.Шевченко, П.Д.Юркевич та інші/

Філософське, соціально-політичне осмислення проблем формування особистості під впливом макро- і мікросередовищ, а також інші аспекти формування духовності людини в процесі суспільно-виробничої діяльності аналізують, зокрема, Л.М.Архангельський, Л.П.Буєва, С.Б.Кримський, В.С.Пазенок, Б.В.Сичов, Л.В.Сохань, А.К.Уледов, В.І.Шинкарук та інші, конструктивні ідеї наукових праць яких використано в дисертаційному дослідженні.

Намагання цілісно і ґрунтовно висвітлити тему дослідження в загальнотеоретичному аспекті вимагало залучення фундаментальних положень та концепцій не лише з філософії, а й соціології, політології, психології, педагогіки, осмислення деяких творів художньої літератури, аналіз матеріалів конкретно-соціологічних досліджень.

Наукова новизна дослідження. В дисертації здійснено соціально-філософський аналіз взаємодії функціонування сучасного соціального середовища і особистості; уточнено зміст, виділені структурні елементи соціального середовища як соціокультурного феномену; розкрито положення і роль суб'єкта діяльності в його інституціональних та процесуальних проявах.

Внаслідок здійсненого дослідження автором одержані висновки, що мають ступінь наукової новизни:

— показано, що соціальне середовище і особистість є нерозривними компонентами єдиної функціональної системи, які входять у визначену структуру соціальної організації суспільства;

— доведено, що соціальне середовище — це сфера безпосередньої взаємодії особистості з навколишніми її соціальними умовами, в ході яких формується визначений спосіб життя зі специфічними

рисами праці, побуту, спілкування, традиціями і нормами поведінки;

— уточнено зміст понять "індивід", "індивідуальність", "особистість", які є необхідною теоретичною передумовою розв'язання практичних проблем виховання і безпосередньо пов'язані з пошуком нових засобів формування соціально-духовних та ділових якостей людини;

— обґрунтовано безперервність духовного розвитку людини шляхом формування соціально значимих її інтересів, потреб та цінностей, які спонукають особу до творчо-перетворюючої діяльності по удосконаленню умов соціального середовища;

— доведено, що саморозвиток та самореалізація особистості здійснюється в умовах органічної взаємодії макро- і мікросередовища, а також встановлено, що критеріями розмежування саморозвитку та самореалізації особистості виступають: духовні цінності, соціальні норми, соціальний статус, соціальні цілі та орієнтації;

— показано, що механізм засвоєння духовних цінностей носить вибіркового характер, який залежить від багатьох факторів соціального порядку та індивідуальних рис особистості;

— встановлено, що внутрішня детермінація соціального середовища розкривається як логіка розвитку особистості, творче ставлення якої до соціального середовища створить можливість її взаємообумовленого розвитку. Соціальне середовище при цьому виступає як арена вибору життєвого шляху, засіб реалізації задумів, планів і цілей особистості;

— виявлено специфічні властивості умов трансформації духовних цінностей в індивідуальну свідомість, де динаміка зміни духовних орієнтацій, цінностей під визначальним впливом насамперед матеріальних чинників життєдіяльності суспільства веде до формування всезростаючих потреб особистості;

— обґрунтовані основні шляхи організації планування реальних умов засвоєння особистістю духовних цінностей, серед яких визначальними є створення сприятливих соціальних умов для творчого зростання людини та задоволення нею матеріальних та духовних потреб.

Теоретичне та практичне значення дослідження полягає в тому, що одержані результати сприяють певному уточненню категоріального апарату соціальної філософії і, зокрема, конкретизації і змістовному розширенню таких її категорій, як "соціальне середовище", "культурне середовище", "мікросередовище", "індивід", "індивідуальність", "особистість", "група".

Матеріали дисертації мають вихід у практику суспільних перетворень, пов'язаних із пошуком шляхів та способів активного включення особистості в історичний процес, насамперед духовного відродження суспільства. Ряд положень дисертації можуть слугувати методологічною основою аналізу понятійно-категоріального апарату соціальної філософії, політології, соціології, педагогіки. Результати та висновки дослідження можуть бути використані у навчально-науковому процесі при висвітленні тем "Особа і суспільство", "Проблема цінностей у філософії", "Проблема людини і соціального середовища у філософії" та інших вузлових проблемах суспільствознавства.

Апробація дослідження. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження викладені у авторських публікаціях, доповідались на республіканських та міжвузівських конференціях: "Психологія педагогічного спілкування" /Кіровоград, 1992/; "Соціальна творчість людини" /Одеса, 1992/; "Проблеми духовності людини" /Кіровоград, 1993/; "Методологічні проблеми інженерної діяльності" /Зінниця, 1993/; "Ціннісні орієнтації молоді" /Київ, 1993/, а також обговорювались на засіданні кафедри філософії гуманітарних наук філософського факультету Київського університету ім.Тараса Шевченка.

Структура дисертації. Мета і завдання дослідження обумовили і структуру роботи, яка складається із вступу, трьох розділів, заключення та списку основної використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У "Вступі" обґрунтовується актуальність обраної теми, характеризується ступінь її наукової розробки, визначається мета і завдання дослідження, окреслюються методологічні та теоретичні засади їх вирішення, розкривається наукова новизна одержаних результатів, науково-практичне значення проблеми взаємодії соціального середовища і особистості на магістральних шляхах її соціалізації.

У першому розділі – "Соціальне середовище як соціокультурний феномен – розкривається поняття "соціального середовища". як філософської, соціологічної і культурологічної категорій, виявляються необхідні умови, при наявності яких зв'язки "людина – оточуючі умови" являють собою феномен соціального середовища. Підкреслюється, що реальними умовами взаємозв'язку соціального середовища і особистості є їх взаємодія, відповідне сприйняття особистістю такого впливу.

На основі системного підходу як методологічного принципу дослідження сутності соціального середовища особливо вичленується при цьому соціокультурне середовище як компонент єдиної функціональної системи, яка в свою чергу входить у визначену соціальну організацію суспільства. При цьому виділяється два аспекти: взаємообумовлене існування визначеного соціального середовища, його структури, функцій, які складають соціально значиму систему "середовище – особистість", а також розвиток соціокультурного середовища в результаті взаємодії, появи нових якостей, зміни структурних елементів, функцій.

Загальна характеристика вагомості соціального середовища і його впливу на формування особистості розглядається в працях багатьох представників світової філософії /М.О.Бердяєв, Г.В.Гегель, К.А.Гельвецій, П.О.Гольбах, Д.Дідро, Е.М.Сьом, та інших/. Зокрема, Д.Дідро під соціальним середовищем розумів в першу чергу політичну форму правління, в деякому відриві її від матеріальних умов життя.¹ К.А.Гельвецій вважав, що соціальне середовище і суспільне життя в цілому визначають свідомість людини, її риси характеру та поведінки.²

Питання про роль соціального середовища і його вплив на духовний стан особистості частково розглядається в працях представників німецької класичної філософії. Так, Г.В.Гегель вважав, що "при цьому світ цей, що знаходиться поза людиною, має

1. Див.: Д.Дідро. Мысли к объяснению природы. – М.: Гослитиздат, 1954. – С.213–216.

2. К.А.Гельвецій. О человеке. // Соч. – в 2-х томах. – М.: Мысль, 1974. – Т.2. – С.119–126.

звою низку в ньому, так що те, що людина дійсно є для себе, складається із них; поскільки ці зовнішні моменти зникають, відмирає і сама людина".¹

З погляду М.О.Бердяєва, — людина є не тільки породження природного світу і природних процесів, разом з тим вона живе в природному світі і бере участь в природних процесах.² Проблема соціального середовища і його впливу особливо на суспільно-політичне виховання особистості аналізується в працях українських філософів та громадських діячів, /М.С.Грушевський, М.І.Костомаров, І.Я.Франко, Т.Г.Шевченко, П.Д.Юркевич та інші/. Так, П.Д.Юркевич наголошує, що "щастя людини крім усього іншого — гармонія з соціальним середовищем".³ Т.Г.Шевченко в багатьох поетичних творах зазначає, що не тільки природа відгукується на життя людського серця, "говорить з людиною", "озивається до неї", "підслуховує її", "сумує", "плаче", "сміється" — усе в залежності від того, що переживає і усвідомлює людина, яка завши в центрі образу життя".⁴

Соціальне середовище, його структурні елементи широко досліджуються особливо протягом останніх років у сучасній філософській і сучасно-політичній літературі, де правомірно підкреслюється, що соціальне середовище є відображенням, відбитком тих суспільних умов в специфічно неповторній діяльності як окремої людини, так і цілих груп, верств, прошарків населення. Створюючи реальні суспільні умови свого буття, сфер своєї життєдіяльності, людина одночасно змінює в історичному поступі свою соціоприроду. Будучи продуктом даних суспільних умов, вона в той же час являє собою єдність і спадкоємність результатів діяльності історично змінюваних поколінь і її сутність формується і розвивається як у залежності від реального способу життя

---

1. Г.В.Гегель. Наука логіки: в 3-х томах. — М.: Мисль, 1956, Т.3. — С.141—155/переклад -А.Б./

2. Див.М.А. Бердяєв. О назначении человека. — М.: Республика, 1992.— С.20—54.

3. П.Д.Юркевич. Сердце и его значение в духовной жизни человека. — М.: Правда, 1966. — С.15—25.

4. Див.: Д.Чижевський. До світогляду Шевченка //Історія філософії України. — К.: Либідь, 1993. — С.328—329.

групи, колективу, класу, нації, так і своєї цілепокладальної життєдіяльної спрямованості по утвердженню загальнолюдських ідеалів та цінностей.

Враховуючи різноманіття підходів, як відзначається в дисертації, до розкриття сутності соціального середовища, яке в більшості випадків сучасними дослідниками розглядається переважно в соціально-політичному аспекті, а це, зрозуміло, до певної міри збіднює вагомість цього феномену в історичному і теоретичному плані формування особистості як суб'єкта суспільно-виробничої та духовної діяльності.

В дисертації зроблено висновок, що соціальне середовище являє собою безпосередньо опосередковану відносно стійку взаємодію особистості з реальними умовами суспільного буття, під час яких формується визначений її спосіб життя із специфічними рисами праці, побуту, спілкування, цінностей, традицій і норм поведінки.

У роботі головним чином звертається увага на роль культурного середовища як одного із головних компонентів соціального середовища. Культурне середовище охоплює поєднання предметних і духовних елементів, з якими взаємодіє соціальний суб'єкт /особа, група, клас, суспільство/ і які впливають на його діяльність по створенню матеріальних і духовних цінностей, на формування його потреб, інтересів та ціннісних орієнтацій у сфері культури. Наголошується, що культурне середовище впливає не лише на духовні орієнтації, вибір особистістю цінностей культури для споживання, але і на її творчу діяльність, яка пов'язана із створенням цінностей духовної сфери життя.

В культурному середовищі функціонують багаточисленні носії інформації: предметні та індивідуальні. Предметна сторона інформації культурного життя складається із сукупності речей суспільного та індивідуального користування, за допомогою яких людина створює чи споживає культурні цінності /книги, картини, фільми тощо/. Індивідуальна сторона інформації культурного життя характеризується освітою і загальним рівнем культури, ступенем розвитку духовного споживання та інтересів, культурою

міжособистісних відносин, що перебувають в тісному взаємозв'язку і взаємодії.

Культурне середовище з різних сторін впливає на участь індивіда у сфері виробництва, розподілу та споживання духовних цінностей. Воно є внутрішньо суперечливим, бо в своєму складі охоплює певні колективи, соціальні групи, окремих людей, які істотно відрізняються за своїми ціннісними орієнтаціями, інтересами та потребами, далеко не адекватно сприймають запропоновані середовищем духовні цінності.

Звідси випливає досить важливий практичний висновок: одна справа відкрити широкий доступ до об'єктів культурного середовища /театрів, кінотеатрів, картинних галерей тощо/ і зовсім інша – сформувати у більшості людей реальну суспільну потребу в освоєнні духовних цінностей.

У розділі розкриваються пріоритетні особливості взаємозв'язку особистості з мікросередовищем, як важливого елемента соціального середовища. Показано, що мікросередовище є сукупністю матеріальних, культурних і соціально-психологічних факторів, що безпосередньо взаємодіють з особистістю в процесі її життя і практичної діяльності. Аналізуються основні складові мікросередовища, зокрема, виробничо-трудове, суспільно-політичне, сімейно-побутове, навчально-виховне, військово-примусово-виховне тощо. З вище перелічених складових мікросередовища в дисертації розкривається зростаюча роль сімейно-побутового мікросередовища, оскільки розвиток сімейних відносин у сучасному суспільстві характеризується низкою складних і суперечливих тенденцій. Так, за статистичними даними, в Україні в останні роки спостерігається тенденція до скорочення кількісного складу сім'ї і утворення малих сімей. Із матеріалів соціологічних досліджень випливає, що зростає кількість розлучень /2,3 проц./, зменшення числа дітей /76 проц./, більшість із подружжя хотіло б жити окремо від своїх батьків /46,4 проц./

Така гама проблем в сім'ї і її ролі у вихованні, особливо молоді, обумовлюється труднощами, насамперед, у сфері матеріального забезпечення, а також в багатьох випадках низьким культурним рівнем, збідненим духовним світом і одночасно зрос-

такшою соціальною відповідальністю батьків за виховання дітей як майбутніх трудівників суспільства, яке нині ще не в спроможі забезпечити в достатній мірі їх матеріальні і культурні запити.

Сім'я споконвічно впливає на формування особистості на всіх етапах її соціалізації і це надає перевагу сім'ї перед усіма іншими складовими соціального мікросередовища у формуванні духовних горизонтів особистості.

В дисертації коротко аналізуються точки зору, концепції, в яких через розмежування понять "індивід", "індивідуальність", "особистість", відображається різноманіття форм взаємодії та взаємовпливу людини і соціального середовища. При цьому підкреслюється, що людина — це жива, саморегулююча, соціально інтегрована, відкрита багаторівнева система, де кожен із зазначених елементів має свої специфічні особливості, відтінки і виконує відповідні соціально-пізнавальні і перетворюючі функції по зміні/або збереженні/ відповідного соціального середовища.

В аналізі генезисного розвитку людини автором розрізняються такі найбільш загальні системи відносин: "людина-природа", "людина-суспільство" і система "людина-людина". У розвитку людини /в філогенезі і онтогенезі/ специфічним чином проявляється єдність законів природи і суспільства, які також притаманні відповідним видам відносин. Характеризуючи систему відносин "людина-суспільство" в дисертації наголошується, що суспільні відносини існують не поза конкретним індивідом, а саме в його діях і вчинках вони започатковуються і розвиваються. Людина на шляху до особистості виступає як складова суспільства, безпосередньо вплетена в тканину реалізації відповідних суспільних відносин. Як справедливо зазначав М.О.Бердяєв, людина не є істотою лише економічно, не меншою мірою вона політична, моральна, духовна істота, тобто є суб'єктом творіння відповідних форм і видів суспільних відносин. У світлі зазначеного підходу правомірним є твердження, що "людська індивідність лише в суспільстві здатна реалізувати свій космічний потенціал, але її людські якості запрограмовані не лише її суспільним буттям. Вона

космо-природно-тварна істота, що черпає можливості людськості з цих джерел, але реалізує їх у соціумі" /Філософія. Курс лекцій. К.: Либідь, 1993.- С.490/. Соціальна сутність людини акумулюється у творенні різних видів середовища. "Через соціалізацію людини, - писав П.Тейяр де Шарден, - специфічна дія якої полягає в зосередженості на собі всього віхтя мислячих плівок і волокон Землі, продовжує свій хід сама вісь космічного виходу інтеріорізації".¹

Особистість одночасно зазнає різноманітних впливів оточуючого середовища. Рівень соціально-духовного розвитку особистості залежить не лише від її власних духовних шукань, але і від ступеня сприйняття уже здобутого соціального досвіду групою, нацією, класом до яких належить дана особистість. У відповідності з темою дослідження автор більш детально аналізує формуючі вираження взаємозв'язків між соціальним середовищем і особистістю, акцентуючи при цьому увагу на безпосередньому впливі мікросередовища і спрямованої суспільно-виробничої діяльності. Саме через працю, різні види діяльності особистість вступає у зв'язки з іншими людьми, з соціальними групами, верствами, формуючи при цьому певне соціальне середовище, яке в подальшому уже самостійно впливає на різні виміри духовності особистості. Зазначимо, коли обмін речовин між суспільством і довкіллям стане адекватним людській природі, де людина уже не підкоряється просто обставинам, а змінює їх відповідно до своєї сутності і цілескладальної діяльності, утвердиться оптимальна форма людського буття. Зазначений взаємозв'язок носить складний суперечливий характер обумовлений в кінцевому підсумку ступенем розвитку продуктивних сил, системою цінностей і орієнтирів суспільства, в цілому об'єктивними і суб'єктивними чинниками суспільного поступу.

Другий розділ - "Параметри впливу соціального середовища на розвиток ціннісних орієнтацій особистості" - присвячений розгляду сутності і ролі ціннісних орієнтацій у життєдіяльності

---

1. П.Тейяр-де Шарден. Феномен человека. М.Политиздат, 1967.- С.232-240.

особистості. Ціннісні орієнтації – важливі компоненти духовного світу особистості, які формуються і закріплюються в процесі її соціалізації, практичної діяльності. Сукупність ціннісних орієнтацій, що сформувалися в свідомості, забезпечують чіткість і стійкість громадянської позиції людини, яка проявляється в її вчинках, ставленні до своїх професійних та інших обов'язків, до інших людей. Основним змістом ціннісних орієнтацій особи виступають її політичні, світоглядні, моральні переконання, глибокі і постійні схильності, принципи та норми поведінки. Тому в будь-якому суспільстві ціннісні орієнтації як елементи саморегуляції поведінки особистості є об'єктом виховання і самовиховання. Розвинуті духовні інтереси і ціннісні орієнтації – ознаки зрілості особистості, показник міри її соціалізації в умовах дієвості впливу на них відповідного соціального середовища в цілому або його важливих елементів, зокрема.

В дисертації показано, що формування цілісної системи ціннісних орієнтацій здійснюється в певному соціальному середовищі і в значній мірі обумовлюється його умовами.

Формування ціннісних орієнтацій здійснюється двома основними шляхами: шляхом соціалізації та передачі соціального досвіду попередніх поколінь, а також шляхом набуття власного соціального досвіду індивіда. В результаті у кожної особистості формується соціально-типове, індивідуальне та специфічне. Як елемент духовності особистості, ціннісні орієнтації відображають внутрішню готовність людини до дій по задоволенню потреб і досягненню цілей, вказують напрямок її поведінки в усіх сферах діяльності.

Особливість ціннісних орієнтацій проявляється в тому, що вони визначально впливають на формування стійких інтересів в процесі усвідомлення актуальних потреб, мають мотиваційну силу дій. В залежності від того, на що спрямовані потреби та інтереси людини, якими мотивами вона керується в своїй діяльності, що вона розглядає як цінність, – можна оцінювати її суспільно-політичні погляди, позиції, передбачати її поведінку в різноманітних ситуаціях.

Ціннісні орієнтації нерозривно пов'язані з установками

особистості. Цей зв'язок полягає в тому, що установки і ціннісні орієнтації виникають на основі потреб і конкретних ситуацій, а взаємовідношення між особистістю і суспільством регулюються за допомогою як установок, так і ціннісних орієнтацій. Установка обумовлює конкретну поведінку людини в ситуації, від якої залежить, як відображається в її свідомості соціальне середовище, куди спрямована діяльна сутність особистості.

Аналіз дослідження, присвячений вивченню установки показав, що система фіксованої установки і система ціннісних орієнтацій здійснюється в двох планах: в генетичному та структурно-функціональному. В генетичному плані роль системи фіксованої установки проявляється в тому, що зміст і спрямованість, а також її тип виявляють вплив на формування системи ціннісних орієнтацій, а в структурно-функціональному плані цей взаємозв'язок проявляється в тому, що в процесі управління цілісною діяльністю суб'єкта система фіксованих установок і система ціннісних орієнтацій взаємопроникають і змінюють один одного. Вивчення системи ціннісних орієнтацій, яке здійснене за допомогою розгляду найбільш важливих його компонентів доводить, що усвідомлені цінності мають першочергове значення для орієнтації людей, динаміки їх поведінки і діяльності.

В дисертації дається характеристика матеріальних і духовних цінностей. Матеріальні цінності, будучи суспільною, колективною, індивідуальною чи приватною власністю в тих чи інших історично обумовлених формах, пов'язані із задоволенням практичних потреб. Духовні цінності служать особливій потребі — потребі творчого перетворення реальності. Вони найбільш стійкі, узагальнені виразники потреб, які визначають стратегію поведінки особистості.

Девальвація духовних цінностей в значній мірі відбилась на молоді. Розмиття ідеалів, розчарування в можливості що-небудь змінити, невіра в свої сили, нездатність знайти сенс життя — все це визначає свідомість багаточисельних груп молоді. У зв'язку з цим, автор наводить деякі дані соціологічного опитування серед молоді. На запитання, що є головним в житті для молоді отримані такі відповіді: любов, сімейне щастя 53%, гроші, матеріальний до-

бробут 61,3%, бізнес 70%, вільний час 34%, навчання, освіта—25%.

Як підсумок відзначається, що система ціннісних орієнтацій, яка історично склалася, не є застиглою, раз і назавжди даною. Це пов'язано з тим, що особистість живе і формується в умовах певного соціального середовища. Змінами умов життя обумовлена поява нових цінностей, а іноді їх переоцінка та переосмислення, що так активно відбувається в нашому сучасному суспільстві.

У третьому розділі — "Соціальне середовище і життєвий шлях особистості"—проблема життєвого шляху розглядається переважно в філософсько-соціологічному, історичному, а також соціально-психологічному аспекті, що дає можливість повніше розкрити багатогранність життя індивіда в суспільстві, показати вирішення суперечностей і накопичення життєвого досвіду як реальний процес самореалізації індивіда. Дослідження життєвого шляху індивіда в суспільстві набуває дедалі теоретичного і практичного значення у зв'язку із зростанням ролі людини як творця історії, як "скульптора" своєї життєвої долі з однієї сторони, а з іншої — у зв'язку з підвищеною вимогливістю людини до своїх життєвих перспектив і планів, ускладненням і збагаченням зв'язків людини із суспільством. Звідси випливає, що життєвий шлях — це не просто розгорнена в просторі і в часі канва людського життя, це життя, яке наповнене подіями як зовнішнього, так і внутрішнього духовного буття людини /думками, почуттями, переживаннями/.

Далі підкреслюється, що одним із етапів життєвого шляху і головним суб'єктом дослідження є рівень соціалізації індивіда, ступінь становлення його в соціально зрілу особистість.

В дисертації показано, що життєвий шлях пов'язаний з усвідомленнями особистістю цілей та їх змісту, призначенням в житті. По відношенню до окремої людини поняття "покликання", "призначення" відображає суспільну значимість життєвого шляху. Саме в предметній діяльності людина доводить реальність життєвого шляху, яка є конкретним вираженням матеріалізації суспільних відносин.

Дисертантом уточнюються такі поняття як "життєвий план", "життєва програма", які є складовими частинами "життєвої перспективи"

Життєва перспектива особистості є одним із основних регуляторів соціальної активності людини на всьому протязі її життєвого шляху. В той же час формування і значення життєвої перспективи на

різних вікових етапах особистості має свої специфічні властивості і формується переважно під впливом соціального середовища. Як показує досвід, в однакових соціальних умовах можуть формуватися різні життєві перспективи особистості. Якщо життєва програма особистості є своєрідною картиною наміченого нею життєвого шляху, то життєві перспективи не передбачають такої картини і вони формуються в свідомості тільки як вузлові обриси її майбутнього без деталізації його конкретних рис. Людина може в одній життєвій програмі поєднувати різні перспективи свого розвитку, але в той же час можливі різні програми реалізації однієї і тієї ж життєвої перспективи. Без чітко сформульованих життєвих планів особистість втрачає свою основну функцію — цілеспрямовану саморегуляцію поведінки на основі передбачення віддалених подій майбутнього.

При цьому стверджується, що кожному якісно новому етапу життєвого шляху повинна відповідати специфічно життєва перспектива, в якій одні компоненти зберігають послідовність життєвої орієнтації, а інші — відображають реальні зміни в оточуючому світі і в самій людині.

Розділ закінчується висновком про те, що дослідження життєвого шляху особистості передбачає розкриття досить складного і багатогранного процесу формування життєвих цілей, осмислення механізму впливу соціального середовища на життя особистості, шляхів її піднесення та активності в управлінні своїм життям, в регулюванні життєвих обставин і життєвих подій.

У "Висновках" містяться теоретичні узагальнення, окреслюються перспективи дослідження проблеми, можливості практичного використання результатів роботи.

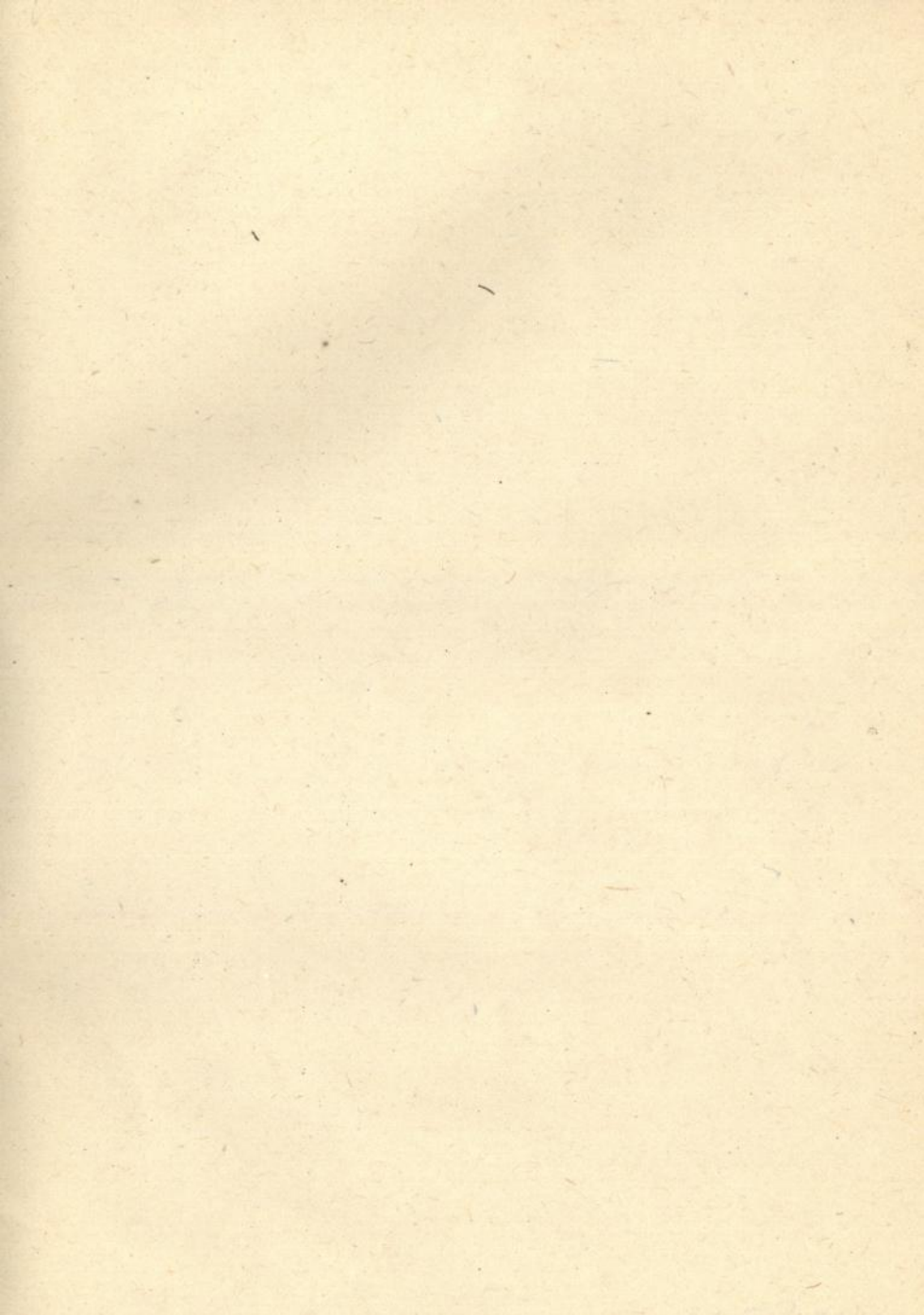
Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях автора:

1. Дорошенко А.Б., Петрук Н.К. Роль межличностного общения в формировании субъекта обучения // Психология педагогического общения. — Кировоград, 1992; С. III—III7.

2. Дорошенко А.Б., Петрук Н.К. Неформальная организация и личность как субъект творчества //Проблемы научного и технического творчества. Тезисы докладов межреспубликанской научно-практической конференции. - Одесса, 1992. - С.127-130.
3. Дорошенко А.Б. Людина як предмет філософського аналізу //Відродження України: проблеми і перспективи. Тези доповідей та повідомлень всеукраїнської теоретичної конференції. - Кіровоград, 1993. - С.1-2.
4. Дорошенко А.Б. Соціальне середовище як детермінант культурного розвитку особистості.: Тези доповідей науково-практичної конференції. - Вінниця, 1994. - С.20-21.
5. Дорошенко А.Б. Ієрархія духовних цінностей в індивідуальній свідомості //Духовні орієнтації молоді: динаміка і формування.- Київ, 1994,- 0,7 д.а. /прийнято до друку/.

А.Б. Дорошенко

Зам. №225. тпр. 100. ВПШ "Київський університет"
Київ. Б.Шевченка, 14.

457649

AB 30.374